

На правах рукопису

ЛАНТУХ ВАЛЕРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

В. Лантух

**Т О Р Г І В Л Я
В УКРАЇНІ
в 1921 — 1932 рр.**

07.00.02 — Історія України

**Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук**

00754437 (U)

Робота виконана у Харківському державному університеті.

Офіційні опоненти:

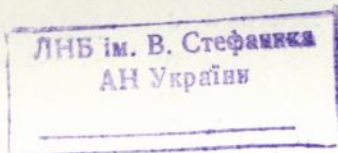
- доктор історичних наук, професор ЕПШТЕЙН Аркадій Ісаакович;
- доктор історичних наук, професор ЛЯХ Сергій Романович;
- доктор економічних наук, професор ЛОРТІКЯН — Ернст Львович.

Провідна організація — Інститут історії України НАН України.

Захист відбудеться „21“ квітня 1995 р.
о 15 год. в ауд. IV-65 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 02.02.08 у Харківському державному університеті (адреса: 310077, м. Харків, пл. Свободи, 4).

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського державного університету.

Автореферат розісланий „14“ Березня 1995 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради В. В. КАЛІНІЧЕНКО

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Наукове дослідження проблем соціально-економічного розвитку України в умовах переходу до соціально-ринкових відносин в нашому суспільстві має багатоаспектний характер; визначається потребами життя; базується на діалектиці історичного і логічного, на історичному досвіді.

Складовою, невід'ємною ланкою економіки є торгівля і тому їй належить активна роль в соціально-економічних відносинах у суспільстві. Кризовий стан сучасної економіки України безпосередньо виявляється і на стані торгівлі, яка сьогодні не може реалізувати економічні інтереси, потреби суспільства, а, отже, своєї соціальної ролі. Подібною до сучасної за гостротою суперечностей була соціально-економічна ситуація 20-х років. В даному дослідженні аналізуються проблеми становлення і розвитку торгівлі в Україні з моменту переходу до непу і дозволу вільної купівлі-продажу через усупільнену /кооперативну і державну/ і приватну торгівлю до остаточного витіснення приватника із сфери товарообігу.

Хронологічні рамки дослідження - 1921-1932 рр., тобто від переходу до нової економічної політики і допущення приватної торгівлі - і до витіснення приватника з торгівлі і перетворення усупільненої торгівлі у монополіста в наданні населенню республіки торговельних послуг.

Територіальні рамки дослідження - УРСР у межах 1921-1932 рр. Статистичний і інший матеріал, який мав відношення до Молдавської автономної республіки, що входила з 1924 р. у склад УРСР, не приймався автором до уваги.

Стан наукового дослідження теми. Торгівля була важливим складовим елементом нової економічної політики, яка здійснювалася в 1921-1928 рр. Неп привертав велику увагу дослідників. Як правило, навіть в узагальнюючих працях є згадки або про торгівлю взагалі, або про місце приватної торгівлі в становленні товарообігу. Тут же ми зупинимося лише на тих, котрі в більшій мірі відповідають обраній темі, і статтях, які мають безпосереднє відношення до неї.

Вивчення процесів розвитку торгівлі в Україні було розпочате ще в 20-х рр. У збірках, журналах і газетах публікувалися числен-

ні статті, присвячені як проблемі в цілому, так і конкретним її аспектам. Авторами їх, як правило, були економісти, практичні працівники, керівні діячі Наркомторгу, Наркомфіну, ЦСУ, Держплану, УРНГ. Статті носили оглядовий характер або висловлювали позицію авторів по конкретному питанню стану і розвитку товарообігу в Україні.

В березні 1923 р. в республіці був проведений торговельний перепис, за підсумками якого в 1924 р. була видана збірка статей під загальною назвою "Торгівля України в 1923 р.". Їх автори /в основному працівники Держплану УРСР/, маючи матеріали цього перепису, приділяли увагу основним питанням торговельної політики¹. Перепис 1923 р. дав підставу для роздумів, підставу і одночасно поштовх для початку дослідження процесів, які відбувалися в торгівлі і навколо неї. Статті, які з'являлися до результатів перепису, носили виключно публіцистичний характер, а їх автори робили застереження, що охопити всю торгівлю України зараз важко, бо немає багатьох даних².

У відомчих союзних, республіканських та місцевих журналах в 20-х - на початку 30-х років з'явилася велика кількість статей, які мали пряме або опосередковане відношення до з'ясування різних аспектів багатопланової проблеми, котрою є торгівля³. Слід зазначити, що такого сплеску інтересу до питань організації товарообігу вже не спостерігалось в наступні періоди існування Радянської держави.

Статті К.Г.Воблого, Ф.Матвієнко-Горнега, В.Орлика, І.Іванова повідомляли про значення ярмарків України в торгівлі, їх минуле, аналізували роботу великих ярмарків в умовах непу, прогнозували

¹ Шанин Л.Г. Основные вопросы торговой политики. - С.3-22; Свищев Ф.И. Положение торговли на Украине к концу 1923 г. - С.23-76; Беленин И. Торговля в городах Украины. - С.77-108; Беркаш В.С. Хлебная торговля Украины 1923/24 года и ее организационные проблемы. - С.137-150.

² Жилкин С. Торговля Украины // Хозяйство Харьковщины. - Харьков, 1923. - № 4-5. - С.41-46.

³ Советская торговля; Плановое хозяйство; Вестник финансов та ін.; Хозяйство Украины; Господарство України; Українська кооперація; Кооперативне будівництво та ін.; Хозяйство Полтавщины та ін.

майбутнє розвитку ярмаркової системи¹.

Робилися спроби аналізу місця і ролі приватної торгівлі в товарообігу України в статтях П.І. КоломоЙцева, П.Г. Червинського, Б. Сігала, О. Звоницького². Автори, відзначаючи масштаб розвитку приватної торгівлі, не ідеалізуючи приватника, показували, разом з тим, і його переваги щодо практики кооперативної і державної торгівлі. Намагалися об'єктивно з'ясувати причини згорання приватної торгівлі, на перше місце ставлячи придушення приватника податками і відповідною кредитною політикою держави. А вже ці головні причини ліквідації приватної торгівлі доповнювалися конкуренцією усупільненої торгівлі.

Значне місце серед журнальних публікацій того часу займають праці, присвячені питанням організації і розвитку кооперативної торгівлі, яка покликана була стати основним видом торгівлі в майбутньому суспільстві. Це статті В. Целларіуса, Ф. Свищева, О. Гречка, О. Генкіна, М. Строгова, М. Попова³.

Вивчалися питання податкової, кредитної і цінової політики, які мали безпосереднє відношення до розвитку усіх видів торгівлі.

¹ Вобльй К.Г. Украинские ярмарки // Торговля Украины. По биржевым данным за 1925-26 хозяйственный год. - Харьков, 1927. - С. 147-157; Матвеевко-Горнега Ф. Значение ярмарок в культурно-хозяйственной жизни Полтавщины // Хозяйство Полтавщины. - Полтава, 1923. - № 13. - С. 54-60; Иванов И. Итоги ярмарочной торговли // На торговом фронте. - М., 1924. - С. 49-52; Орлик В. Полтавская Ильинская ярмарка / ее прошлое, условия развития и обороты / - Полтава, 1925. - 51 с.

² КоломоЙцев П.И. На путях к обобществленной торговле // Хозяйство Украины. - Харьков, 1927. - № 10. - С. 17-25; Червинский П.Г. Частный капитал в товарообороте Украины // Торговля Украины. По биржевым данным за 1925-26 хозяйственный год. - Харьков, 1927. - С. 157-184; Сигал В. Частный торговый капитал на Украине // Советская торговля. - М., 1929. - № 2. - С. 6-8; Звоницкий А. Свертывание частной торговли // Господарство України. - Харків, 1929. - № 5. - С. 32-44.

³ Целларіус В. Кооперативная торговля на Украине к концу 1923г. // Торговля Украины в 1923 г. - С. 109-127; Свищев Ф. Потребительская кооперация и качество обслуживания потребителя // Хозяйство Украины. - 1928. - № 5. - С. 44-53; Ямпольский М. Этапы и достижения потребкооперации на Украине за 10 лет // Кооперативне будівництво. - 1927. - № 21. - С. 14-25; Гречка А. Торговельна сітка сільської споживчої кооперативі // Кооперативне будівництво. - 1929. - № 11-12. - С. 15-20; Генкин А. Вопросы рационализации в системе потребительской кооперации // Кооперативне будівництво. - 1929. - № 18. - С. 3-7; Строгов М. На шляхах до культурної торгівлі / нове в рационалізації торгової техніки робкопів // Кооперативне будівництво. - 1928. - № 16. - С. 27-30; Попов М. За качество работы, за культурное обслуживание потребителя // Кооперативне будівництво. - 1928. - № 10. - С. 4-8.

як усуспільненої, так і приватної. Це праці П.П.Гензеля, І.Г.Борисова, В.Канторовича і М.Марголіна, С.Г.Струмиліна, М.Д.Кондратьєва¹.

Народженій системі усуспільненої торгівлі були потрібні кадри фахівців різної кваліфікації. І в "Кооперативном бюллетене Вукоопспилки" майже в кожному номері були публікації різноманітного рівня /короткий звіт про роботу курсів, технікумів, інститутів, нотатки та оглядові статті про характер кооперативної освіти тощо/, присвячені питанню підготовки кадрів. Серед таких публікацій можна назвати статті М.Токаревського, Л.Зимона².

Згорання негу, зміна державної політики щодо приватного капіталу, які призвели до зміни соціально-політичної і економічної ситуації в країні, відбилися на кількості та якості публікацій за дослідженою темою. Звернення ЦК ВКП/б/ від 12 травня 1931 р. про розвиток споживчої кооперації вводило в обіг термін "радянська торгівля" щодо кооперативної і державної торгівлі. Вийшла навіть окрема стаття В.Ноделя, яка претендувала на визначення суті радянської торгівлі, де, наприклад, погана якість обслуговування споживачів оголошувалися нерадянськими методами торгівлі, а розкрадання та розтрати в ній, у відповідності з духом того часу, - діяльністю... залишків капіталістичних класів³.

В самій назві "радянська" відбилася зневажливе ставлення до товарно-грошових відносин в торгівлі. Оскільки за марксистсько-ленінською теорією соціалізм виключав товарно-грошові відносини, тому назвати торгівлю, фінанси, кредит "соціалістичними" не дозволяла ідеологія. Отже і вигадали "радянську" торгівлю - щось незрозуміле і незбагненне. Торгівля ж може бути внутрішньою і

¹ Гензель П.П. Система налогов Советской России. - М., - Д., 1924. - 86 с.; Борисов И.Г. Цены и торговая политика. - М., 1925. - 233 с.; Канторович В., Марголин Н. Издержки обращения в народном хозяйстве СССР за 15 лет // Советская торговля. - 1933. - № 2. - С. 40-72; Струмилин С.Г. О судьбах частного капитала в СССР // Плановое хозяйство. - 1926. - № 9. - С. 7-32; Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статистики и динамики: предварительный эскиз. - М., 1931. - 567 с.

² Токаревський М. Підготовка робітників кооперації/технікуми чи курси? // Кооперативний бюллетень Вукоопспилки. - 1924. - № 20. - С. 12-14; Зимон Л. О кооперативном просвещении и о просвещенных кооператорах // Кооперативный бюллетень Вукоопспилки. - 1924. - № 39. - С. 21-22.

³ Нодель В. О существе советской торговли // Советская торговля. - 1933. - № 2. - С. 1-22.

зовнішньою, оптовою і роздрібною, але ніяк не "радянською".

В статтях Г. Неймана, Л. Гатовського, працях Є. В. Громико і М. І. Реузова, С. М. Гореліка і О. І. Малкіса чшла мова лише про "значні успіхи в організації і розгортанні товарообігу у кінці І п'ятирічки"¹.

Вважаємо за необхідне зазначити, що безумовною заслугою авторів даного періоду було те, що в своїх статтях вони вказували на необхідність становлення усупільненої торгівлі в ході економічного змагання її з приватною торгівлею, намагалися відзначити не лише негативні, але і позитивні моменти в діяльності приватного капіталу.

З середини 30-х років майже не друкуються статті або праці, які мали відношення до даної теми. А ті статті, які вийшли у збірнику "Радянська торгівля за 30 років", розглядали розвиток торгівлі в країні з точки зору боротьби з "постійними підступами приватного капіталу", містили безпідставні твердження, що державна і кооперативна торгівля вже на початку свого формування показали перевагу перед приватною торгівлею, і що усупільнена торгівля швидше доводила товари від виробника до споживача, а це не відповідало дійсності, особливо в перші роки непу². Тоді ж була видана і збірка статей, в яких автори прагнули показати роль фінансів за 30 років існування Радянської держави³.

Таким чином, література 30-х - першої половини 50-х років кількісно і якісно значно поступається літературі попереднього періоду. Майже не було видань, котрі розглядали б питання розвитку торгівлі нашої республіки в 20-х роках. Для цих праць, в основу яких були покладені догматичні ідеї "Короткого курсу історії ВКП/б/", характерні вузька джерельна база і зневажливе

¹ Нейман Г. Советская торговля на различных этапах развития народного хозяйства// Плановое хозяйство.-1932.-# 6-7.-С.93-131; Гатовский Л. О развернутой советской торговле// За развернутую советскую торговлю.-М., 1932.-С.5-48; Громико Е. В., Реузов Н. И. Советская торговля за 15 лет. Статистико-экономический сборник.-М., 1932.- 110 с.; Горелик С. М., Малкис А. И. Советская торговля.-Л., 1933.- 175 с.

² Кистанов Я. А. Торговля в восстановительный период// Советская торговля за 30 лет.-М., 1947.-С.31-53; Гоголь Б. М. Советская торговля в годы сталинских пятилеток// Советская торговля за 30 лет.- С.54-116.

³ Марьяхин Г. Налоговая система Советского государства// Финансы СССР. XXX лет.- М., 1947.- С.231-292.

ставлення до приватної торгівлі.

Новий етап у вивченні історії торгівлі Радянської держави - це друга половина 50-х - перша половина 80-х років. Монографія В.П. Дмитренка по суті перша спроба дослідження торговельної політики держави на початку непу¹. Політика Комуністичної партії щодо приватного капіталу вивчалася в роботах В.І.Дудукалова, В.О.Архипова і Л.Ф.Морозова, І.Я.Трифонов, Ю.М.Задавсвички². В цей період з'явилися праці, в яких розглядалися політика цін, а також податкова і кредитна політика, як важелі регулювання приватного капіталу, баланс вартісного обміну між містом і селом, еволюція поглядів В.І.Леніна на роль торгівлі в суспільстві³.

У 70-80-х роках з'явилися узагальнюючі праці, де були зазначені основні віхи розвитку товарообігу, підкреслена тверда класова політика уряду в податковому законодавстві⁴.

В роботах С.В.Кульчицького, написаних самостійно або в спів-авторстві, висвітлені проблеми соціально-економічного розвитку України в 20-х - 30-х роках. Аналіз, зроблений цим автором, допомагає у усвідомленні суті нової економічної політики в її

¹ Дмитренко В.П. Торговая политика Советского государства после перехода к непу. 1921-1924 гг. - М., 1971.

² Дудукалов В.И. Развитие Советской торговли в Сибири в годы социалистического строительства /1921-1928гг./ - Томск, 1978; Архипов В.А., Морозов Л.Ф. Борьба против капиталистических элементов в промышленности и торговле. 20-е - начало 30-х гг. - М., 1978; Трифонов И.Я. Ликвидация эксплуататорских классов в СССР. - М., 1975; Задавсвичка Ю.Н. Борьба с частным капиталом в промышленности и торговле Крыма /1921-1932/ : Автореф. дис. ...к.ист.н. - Харьков, 1980.

³ Малафеев А.М. История ценообразования в СССР /1917-1963/. - М., 1964; Мारьджин Г.Л. Очерки по истории налогов с населения СССР. - М., 1964; Галь И.М. Развитие кредитных отношений в переходный период от капитализма к социализму /1921-1929/. - К., 1968; Кучер А.Е. Ограничение и вытеснение неспманской буржуазии из промышленности и торговли Украинской ССР // Вопросы истории СССР. - 1987. - № 32; Вайнштейн А.А. Цены и ценообразование в СССР в восстановительный период. 1921-1928 гг. - М., 1972; Барсов А.А. Баланс стоимостных обменов между городом и деревней. - М., 1969; Васильева В.А. Бюджеты рабочих прежде и теперь. - М., 1965; Вайнштейн А.А. Народный доход России и СССР. История. Методология исследования. Динамика. - М., 1969; Пиріг О.А. В.І.Ленін про роль торгівлі у соціалістичному будівництві // УІЖ. - 1985. - № 2. - С. 39-50.

⁴ История социалистической экономики СССР. - М., 1976. - Т.2.; 1977. - Т.3.; История народного хозяйства Украинской РСР. - К., 1984. - Т. 2.; История Украинской РСР. - К., 1977. - Т.6.; История крестьянства СССР. - М., 1986. - Т.1-2.

впровадженні в наші республіці, позиції центру щодо України, логічним завершенням якої став голодомор як міра покарання і повчального уроку за опір сталінської політики¹.

Новий етап в розвитку радянського суспільства, що розпочався з приходом до керівництва правлячої партії і держави М.С.Горбачова, позначився значним розширенням демократії і гласності, викликав необхідність в ретельному усвідомленні пройденого нашим народом історичного шляху. В 1991 р. на Всесоюзній науковій конференції практично вперше в нашій історіографії, дезавуюючи версію про "ленінський план" здійснення непу, дослідник В.С.Лельчук звернув увагу на програмні положення есерів та меншовиків, які ще в 1919-1920 рр. пропонували заміну продроздатки продподатком, підтримку і розвиток принципу багатукладності в економіці².

В 1991 р. з'явилася стаття В.П.Дмитренка, де він звертає увагу на те, що ефективність державної і кооперативної торгівлі в роки непу оцінювалася не за повнотою задоволення потреб населення, а за ступенем витискування приватної торгівлі. В.П.Дмитренко підкреслив необхідність нового підступу до історії непу³.

Окремі питання організації товарообігу в роки непу отримали оцінки в працях закордонних авторів⁴.

Таким чином, протягом 20-х - першої половини 90-х років у вітчизняній історіографії досліджувалися деякі питання торгівлі періоду 20-х - початку 30-х років. Але при ознайомленні з наявною літературою не можна скласти цілісної уяви про стан різних видів

¹ Кульчицький С.В. Участь робітників України у створенні фонду соціалістичної індустріалізації.-К. 1975.-175 с.; Кульчицький С.В., Максудов С. Втрати населення України від голоду 1933 р.// УІЖ.-1991.- № 2.- С.3-9; Кульчицький С.В. Між двома війнами /1921-1941 рр./ //УІЖ.- 1991.- № 9.- С.3-17; Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30 роки.- К., 1991.- 342 с. та ін.

² Отечественная история.- 1992.- № 3.- С.216-221.

³ Дмитренко В.П. Четыре измерения непа// Вопросы истории КПСС.- 1991.- № 3.- С.125-138.

⁴ Карр Э. История Советской России. Ю.І. Большевицкая революция 1917-1923.- Т.1-2. - М., 1990.- 168 с.; Вольф Дж. История Советского Союза: В 2 т.- Т.1. От революции до второй мировой войны. Ленин и Сталин. 1917-1941.- М., 1990.- 629 с.; Кейнс Дж. Беглый взгляд на Россию. 1925// Социологические исследования.- 1991.- № 7.- С.137-145; він же. Россия. 1922// Соис.- 1991.- № 7.- С.146-148.

торгівлі України. В зв'язку з цим потребують ретельного вивчення паралельне функціонування державної, кооперативної і приватної торгівлі; роль кожного з цих видів торгівлі в забезпеченні потреб населення в продовольчих і промислових товарах; роль кредитів і податків в розвитку торгівлі, організація торговельної справи приватником і усупільненою торгівлею, питання її раціоналізації; політика держави на протязі всього періоду щодо всієї торгівлі і окремих її видів.

Завдання даного дослідження – всебічне комплексне вивчення внутрішньої торгівлі в Україні в 1921 – 1932 рр.

Виходячи з цього, автор ставить за мету вивчити такі питання:
- перехід до непу та перші заходи в розвитку товарообігу в Україні /зміна економічного курсу після закінчення громадянської війни; організаційні заходи з налагодження товарообігу в перші роки непу/;

- державна торгівля /синдикатська торгівля та генеральні договори; роль ярмарків в організації товарообігу; роль товарних бірж в організації торгівлі; державна роздрібна торгівля/;

-кооперативна торгівля /відтворення споживчої кооперації; роль і місце кооперативної торгівлі в системі товарообігу республіки/;

- приватна торгівля /допущення приватного капіталу в торгівлю; обмеження та витискування приватника із сфери товарообігу/;

- методи державного регулювання торгівлі /кредитування торгівлі; податкова політика; політика цін; стан обліку та статистики в торгівлі/;

-соціальні питання розвитку торгівлі /забезпеченність торгівлі кадрами; прояви девіантної поведінки в торгівлі; якість обслуговування та організація торговельної справи/.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній вперше в історіографії комплексно досліджується стан та розвиток торгівлі в Україні в 1921-1932 рр., зокрема:

- вперше в вітчизняній історіографії показана організація державної оптової торгівлі в республіці після переходу до нової економічної політики, діяльність товариств ВАКІТ та "Сприяння" в налагодженні товарообігу, досліджена роль ярмарків і товарних бірж в торгівлі в умовах непу;

- всебічно висвітлена державна роздрібна торгівля, зокрема ретельно проаналізована діяльність Всеукраїнського державного

пайового товариства роздрібно́ї торгівлі "Ларьок", наголошується на еволюції її від допоміжного фактора, який повинен був сприяти кооперативній торгівлі в конкурентній боротьбі з приватником, до перетворення державної роздрібно́ї торгівлі на ведучий вид усупільнено́ї торгівлі;

- повніше розглянута діяльність споживчої кооперації в торгівлі в містах і селах УРСР. Архівні та надруковані документи дозволили вказати роль і місце кооперації у внутрішній торгівлі на протязі всього періоду, який досліджується;

- використані джерела дали можливість глибше, ніж то висвітлено в історичній та економічній літературі, показати діяльність приватного капіталу в торгівлі України, звертаючи увагу не тільки на негативну роль його, що було насамперед поширено в літературі, а й на те позитивне, що він ніс. Постановка торговельної справи приватником, його вміння обслуговувати покупця, примушували усупільнений сектор підтягатися в питаннях якості обслуговування та раціоналізації торгівлі;

- на основі наявних джерел детально аналізується місце кожного сектора торгівлі серед різних верств населення в купівлі ними продовольчих та промислових товарів;

- глибше розглядається комплекс методів державного регулювання торгівлі, зокрема кредитна, податкова та цінова політика; доводиться, що усупільнена торгівля залишається самотньою на ринку торговельних послуг через відповідну кредитну та податкову політику держави щодо приватника;

-вносяться істотні доповнення щодо якості обліку та статистики в торгівлі; наголошується, що кількісне нарощування різних форм звітності і обліку так і не привело до необхідної якості статистичної інформації;

- всебічно досліджується система підготовки кадрів для торгівлі, яку репрезентували різні курси, школи, технікуми та інститути. Але низька якість підготовки кадрів, коли третина їх неадатна була потім працювати самостійно, негативно позначалася на якості роботи торговельних підприємств;

-глибше аналізується безрезультативність засобів боротьби з такими "феноменами" радянської торгівлі як розтрата, крадіжки та інші зловживання;

- ґрунтовно висвітлюються питання якості обслуговування та раціоналізації торговельної справи в різних видах торгівлі.

На захист виносяться такі положення :

1. Перехід до непу, оголошений весною 1921 р., пригускав масштабні товарообмінні операції як "місток" до майбутнього продуктообміну. Лише їх невдача примусила керівників правлячої партії і уряду поступитися "чистотою" своєї доктрини і звернути увагу на торгівлю, як природний зв'язок між промисловістю і сільським господарством. Як реальний господарський курс непу поступово знайшов форму з другої половини 1921 р., з дозволу приватної торгівлі.

2. В задуманому радянськими керівниками майбутньому суспільстві мала бути лише кооперативна торгівля, якій повинна була державна роздрібна торгівля допомогти в конкурентній боротьбі з приватником стати монополістом. З часом державна торгівля можлива була тільки як оптова.

3. Вирішення проблеми організації оптової торгівлі було знайдено у створенні галузевих синдикатів, які збували товари, наперед, споживчої кооперації на підставі генеральних договорів. Але взаємна відсутність договірної дисципліни щодо кількості, якості, асортименту товарів, терміну призводила до зриву планів постачання. В умовах переходу до планово-директивної економіки, коли торгівля перетворилася на розподільник товарних ресурсів, потреба в синдикатах зникає, і в 1929-1930 рр. вони припиняють своє існування.

4. Велике значення в укріпленні товарообігу, зміцненні господарських зв'язків відіграла ярмаркова торгівля. За ярмарковою системою розподілялися промтовари, які споживалися широкими масами населення, а також збиралася сировина для промисловості і продовольчі товари. В цій ярмарковій системі можна зазначити два типи ярмарків: один - з перевагою оптових обігів, другий - суто місцеві ярмарки, які обслуговували роздріб.

5. Творці радянської економіки ніяк не могли визначити реальне місце товарної біржі в структурі цієї економіки, її природу. Розширене тлумачення одних функцій товарних бірж, а по суті їх невинуватна ескаляція, супроводжувалася атрофуванням інших функцій. Серед причин, що визначили слабкість посередницької діяльності радянських бірж, в першу чергу слід назвати товарний дефіцит, в умовах якого посередництво стає економічно нежиттєвим. Разом з тим, практика функціонування бірж в Україні в 20-х роках довела, що саме спеціалізовані товарні біржі створюють

необхідні умови для концентрації попиту і пропозиції, прискоренню оборотності товарів, що сприяє більш ефективній господарській діяльності підприємств-виробників.

6. Споживча кооперація через постійне втручання в її діяльність партійних і державних органів так і не стала самодіяльною організацією, якою вона повинна бути по своїй природі. Дріб'язкова опіка не могла прищепити пайовикам смак до самостійного вирішення всіх питань життя кооперативу, коли вони були привчені до того, що держава їм допоможе. Все це, зрештою, призведе до одержавлення споживої кооперації, а кооперативна торгівля перетвориться по суті в різновид державної торгівлі.

7. Приватна торгівля відіграла велику роль у становленні і розвитку товарообігу в Україні. Протягом усього періоду свого існування /з 1921 р. по 1931 р. включно/, вона випробувала різні повороти державної політики щодо себе. Допустивши приватника в сферу торгівлі, держава зразу ж прийняла заходи економічного і адміністративного порядку по обмеженню його ролі. Цьому сприяв відповідний податковий і кредитний тиск приватника при одночасному наданні режиму найбільшого сприяння кооперативній і державній торгівлі. Проте гострий брак коштів, який зазнала державна промисловість, надаючи досить пільговий товарний кредит кооперації, примусив внести зміни в державну політику. Податковий тиск щодо приватника був пом'якшений за рахунок "осмикання" місцевої влади в її податкотворчості, трохи сприятливішою стала кредитна політика. Ця "нова торговельна політика" охопила 1924-1925 р. - середину 1926-27 р. Статистика зафіксувала найбільше зростання приватної роздрібною мережі і приватного товарообігу в 1926-27 р., після якого йде абсолютне і відносне його падіння, коли знову відбувається посилення тиску на приватника податковою і кредитною політикою.

8. Податки - одне з головних джерел надходження коштів у державний бюджет. Для радянської політики характерна була податкотворчість /вигадування нових податків/. Дійшло до того, що секретаріат ЦК партії встановив щомісячне відрахування з державних установ на поточний рахунок ЦК в Держбанку.

9. Торгівля залучалася і до вирішення суто політичних питань, коли селянам-одноосібникам відмовлялося в купівлі товарів.

10. В суспільстві повинні існувати всі види торгівлі: держав-

на, кооперативна і приватна. Монополізм одного із цих видів торгівлі негативно відбивається на споживачеві і позбавляє об'єктивного стимулу до самовдосконалення організації торговельної справи, що досить яскраво виявилось в монополізмі існування тільки однієї "радянської" торгівлі.

Відповідно до завдання і мети дослідження добиралися та аналізувалися такі джерела:

- документи і матеріали центральних і місцевих партійних органів /друковані, архівні/;
- документи і матеріали вищих і місцевих органів влади /друковані, архівні/;
- документи і матеріали народногосподарських установ і організацій, в т.ч. і дані статистичних органів /друковані, архівні/;
- документи і матеріали громадських організацій /друковані, архівні/;
- матеріали періодичної преси.

Комуністична партія свої рішення і вказівки виробляла відповідно з теоретичними положеннями марксистсько-ленінської теорії про соціалістичне суспільство, намагаючись усіляко підтягнути складну і протирічну практику господарського будівництва до своїх програмних положень. Тим самим штучно створювалася доктринальна економіка, а партійні рішення завдавали тон усім сферам суспільства. Партія піднімала господарські органи, тому, в керівні органи партії зверталися і господарські організації, сподіваючись на вирішення своїх проблем. Отож, щоб краще зрозуміти і краще знати стан справ, треба звернутися до партійних документів, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України /ЦДАГО України/. Це документи кооперативного та загального відділу ЦК партії. Серед них звіти губкомів і окружкомів КП/б/У та листування з ними, протоколи засідань кооперативних комісій при ЦК КП/б/У і губкомів партії, з вивчення руху цін тощо. Там зберігаються доповіді, огляди, записки Наркомату внутрішньої торгівлі республіки і Вукоопспілки про стан торгівлі в Україні, починаючи з 1923 р. по 1930 р. включно /матеріал фонду ЦК КП/б/У за наступні роки відсутній в зв'язку з його загибеллю в період Великої Вітчизняної війни/, а також звернення до ЦК Наркоматів фінансів, РСІ та інших державних і господарських органів.

Значущість цих матеріалів тим більша, що острах перед партій-

ною інстанцією примушував виключити або значно зменшити дописки та лакування дійсності і тим самим відображати в документах, які направлялися на адресу ЦК партії, більш або менш істинну картину економіки, називаючи проблеми і труднощі. Постанова і обговорення на політбюро, оргбюро, секретаріату ЦК питань розвитку товарообігу переконують нас у тому, що ця проблема була під допити пильною увагою, яка переходила навіть у дріб'язкову опіку, що ще раз свідчить про намагання керівництва партії все за всіх вирішувати, а відповідальність за недоліки перекладати на виконавців. Крім уточнення уяви про механізми взаємовідносин між партією та господарськими структурами /у даному випадку - з торгівлею/, документи даного архіву надають досліднику велику кількість необхідного фактичного матеріалу практично за всіма сюжетними лініями проблеми, яка досліджується.

Матеріали фондів ВПГ, Наркомату РСІ, Наркоматів торгівлі і фінансів, Центросоюзу, ВЦРПС, Всесоюзної ради з'їздів біржової торгівлі, які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації /ДАРФ/ і Російському державному архіві економіки /РДАЕ/ дають можливість розглянути загальну тенденцію в розвитку державної, кооперативної і приватної торгівлі в СРСР, одержати той фон, на якому діяла торгівля України. Разом з цим, поряд з загальним матеріалом, який відбив стан торгівлі у країні, є і конкретний, показуючий розвиток товарообігу в окремих республіках, у тому числі і в Україні. Проте, ці свідчення, які зберігаються у фондах даних архівів, фрагментарні, уривчасті і не дають можливості скласти цільного уявлення про процеси, які проходили у різних видах і галузях торгівлі республіки.

Велику наукову цінність мають документи, які знаходяться у фондах Центрального державного архіву вищих органів державної влади і органів державного управління України /ЦДАВО України/. У фондах президії Верховної Ради УРСР і Раднаркому республіки зберігаються протоколи засідань ВУЦВК і уряду України. Підготовчі матеріали, які містяться у протоколах, довідках, доповідних записках, проектах декретів і постанов, відгуків на них та ін., дозволяють відтворити історію розробки тих чи інших постанов, направлених на розвиток товарообігу у республіці.

Важливим джерелом дослідження питань державної, кооперативної та приватної торгівлі є матеріал фонду Наркомату торгівлі.

Протоколи засідань Комісії по внутрішній торгівлі і колегії Наркомату торгівлі дозволяють детально прослідкувати постановку і обговорення усіх питань, які мали відношення до вивчаючої проблеми. Так, з них ми дізнаємося, яке значення було приділено питанню відновлення ярмарків та їх ролі у налагодженні товарообігу. Вивчення цих протоколів показує, що комісія при постановці питання про ярмарки насамперед з'ясувала їх роль і значення у дореволюційній Росії, визначила доцільність їх відновлення, прийнявши порядок відкриття ярмарків і зобов'язав усі губернські комвнторги розробити конкретний річний план ярмаркових виступів. На адресу Наркомату торгівлі місцеві комвнторги, які працювали на правах відділів Рад, надсилали ґрунтовні звіти про свою діяльність з регулювання торгівлі, давали характеристику стану питань організації та розвитку обігу в своїх районах. Матеріали фонду Наркомату торгівлі дають можливість висвітлити і інші сюжетні лінії в організації товарообігу республіки: кредитну політику, якість обслуговування, раціоналізацію торгівлі, підготовку кадрів різної кваліфікації тощо. Таким чином, документи цього фонду є основними і визначальними у дослідженні проблеми, вже в силу свого фондоутворювача - Наркомату торгівлі.

Матеріали, які зберігаються у фонді Всеукраїнської Ради з'їздів біржової торгівлі, включають у себе протоколи засідань цієї ради, місячні звіти усіх товарних бірж України, зведення оптовороздрібних цін на конкретні товари. Звіти біржових комітетів дозволяють також з'ясувати обіги бірж республіки, учасників та об'єкти біржової торгівлі.

У фонді Української економічної наради при Раднаркомі УРСР знаходяться зведення важливих рішень, прийнятих за доповідями Наркомвнторгу, а також ретельні звіти губернських економічних нарад про стан справ в економіці своїх районів. Намагаючись виступити у ролі координатора економіки, УЕР приймала рішення і по розвитку товарообігу, визначала номенклатуру товарів, які продавала кооперація.

Матеріал, який відображає формування державної торгівлі, знаходиться не тільки у вищезазначених фондах. Органічним складовим елементом торгівлі республіки було Всеукраїнське п'яове товариство державної роздрібною торгівлі "Ларьок". Фонди цього товариства і його ревізійної комісії містять документи, які висвітлюють

діяльність "Ларка". З них дослідник дізнається про час і мету створення товариства, масштаб поширення та обсяг його торгівлі, номенклатуру товарів, фінансове становище "Ларка" на протязі всього часу існування, кадрову забезпеченість, про розкрадання та розтрата, а також про причини і час ліквідації товариства.

Документи фондів Наркомату РСІ республіки, ЦСУ та Держплану УРСР дають можливість вивчити стан справ з обліком та статистикою в торгівлі. Наркомат РСІ, який повинен був слідкувати за ефективністю роботи державних установ, проводив обстеження торговельної мережі України з метою виявлення усіх факторів, які впливали на наростання роздрібною ціни та вивчення методів прискорення товарообігу. Звідси - значущість цих матеріалів при аналізі питань досліджуваної теми. Циркуляри ЦСУ СРСР і УРСР, переписка з окружними статистичними бюро про порядок розробки матеріалів по обліку торговельних закладів, доповнюють відповідні документи Наркомату РСІ і дозволяють виділити сюжет про стан обліку і статистики у торгівлі.

Вивчення процесу організації і розвитку товарообігу у республіці неможливо без показу податкової політики держави і його органів на місцях. В цьому плані великою підмогою є документи Наркомату фінансів. Облік виборки патентів на право виробництва торгівлі здійснювали органи даного наркомату. Тим самим ці матеріали, крім матеріалів ЦСУ, - важливі при визначенні кількості вибраних патентів, а, виходить, і кількості торгових підприємств усіх видів, їх динаміки протягом досліджуваного періоду.

Ретельно дослідити проблему кооперативної торгівлі дозволяють документи, які відклалися у фонді Української республіканської ради споживчих товариств. Матеріали споживкооперації, протоколи засідань її керівного центру - Вукоопспілки і переписка місцевих споживчих товариств з Вукоопспілкою, дають можливість більш докладно показати складний і суперечливий процес розвитку кооперативної торгівлі. Вони дозволяють висвітлити взаємодію державної торгівлі з кооперативною, що на ділі, фактично, виливалося у нездорову конкуренцію і яка заважала загальній задачі боротьби з приватним капіталом. Дослідник, працюючи з документами фонду, має можливість розглянути розвиток споживчої кооперації, організацію кооперативної торгівлі у місті і у селі, питання раціоналізації і якості обслуговування, підготовки кадрів і багато іншого, що складає предмет вивчення.

Матеріали, які зберігаються у вищезазначених та інших фондах цього архіву, складають одну з найважливіших груп джерел дослідження всіх питань відтворення торгівлі у республіці з моменту переходу до негу і до остаточного витіснення приватної торгівлі з товарообігу України, дозволяють зробити основний контур практично усіх сюжетів організації торгівлі.

У фондах Державного архіву Харківської області /губвиконкому, окрвиконкомів, комітету профспілки радянських і торгових службовців, відділів внутрішньої торгівлі окрвиконкомів та ін./ зосереджено матеріал про стан торгівлі в містах та губернії, про відродження ярмаркової торгівлі тощо. Але це ті деталі, які часто навіть не доповнюють велике коло фактичного матеріалу, який відкладався у фондах республіканських архівів, бо в них є ґрунтовні доповідні звіти місцевих державних органів і господарчих організацій, а також реакція з місць на ту чи іншу проблему розвитку товарообігу. Дослідження економічної політики держави неможливо без залучення матеріалу по конкретній економіці, без пильної уваги до проблем динаміки господарського розвитку республіки. Серед надрукованих джерел треба зазначити статистичні збірки по народному господарству, де є матеріал і про торгівлю. Вони містять дані /у вигляді таблиць/ про розвиток роздрібно-торговельної мережі та роздрібного товарообігу УРСР¹.

У рамках періоду, що досліджується, двічі /у 1923 і 1932 рр./ проводилися торговельні переписи, матеріал яких був надрукований у збірках. В них представлені дані, що відображають динаміку торговельної мережі, товарообігу, питому вагу кожного виду торгівлі, кількісні та якісні /освіта, вік, стан, стать, національність/ характеристики кадрів торгівлі².

Місцеві економічні наради видавали статистично-економічні довідники, які вміщували підсумки діяльності та балансу промислових і торговельних підприємств. У них були дані про торговель-

¹ Статистика України /1922-1931 рр./ Серія: "Фінансова статистика", "Статистика торгівлі", "кооперативна статистика"; Статистична хроніка /1925-1929 рр./; Народне господарство УРСР. Статистичний довідник.- К., 1935 та інші.

² Торговля в городах Украины. По данным Всесоюзной городской переписи 15 марта 1923 г.- Харьков, 1924; Торговельна мережа й торговельні кадри України в 1932 році. За матеріалами Всесоюзного суцільного перепису торговельної мережі й торговельних кадрів.- Харків, 1933.

ну мережу та торговельний обіг за категоріями власників, а також про торгівлю конкретними товарами¹.

З 1926 р. виходив "Вюлетень постанов та розпоряджень" Наркомторгу УРСР, де друкувалися постанови колегії наркомату щодо питань організації торгівлі, цінової політики тощо. ЦСУ України видавав статистичну хроніку відділу торговельної статистики, в якій розміщувалися індекси базарних роздрібних цін, роздрібні ціни на промислові товари.

Виключно багатим джерелом за різноманітням та широтою показу історії господарського будівництва у період, що досліджується, є періодична преса. Газети і журнали 20-х рр. містять інформацію про діяльність центральних та місцевих державних і громадських організацій, про творче обговорення питань. Особливу увагу в них приділено економічним сюжетам, в т.ч. торговельній політиці.

В цілому джерельна база з теми дослідження цілком достатня і достовірна для розкриття проблеми.

Практична значущість і апробація дослідження. Праця має як наукове, так і практичне значення. Її положення і висновки можуть бути використані у створенні посібників для кооперативних і торговельних технікумів і інститутів, історичних та економічних факультетів університетів, дозволяють поглибити уявлення про роль і місце торгівлі в розвитку економіки республіки. Зокрема, вони вже використовуються при викладанні загального курсу лекцій з історії торгівлі в Київському торгово-економічному інституті, спецкурсу з історії нової економічної політики на історичному і економічному факультетах ХДУ, спецкурсу "Облік і статистика в торгівлі" на економічному факультеті ХДУ.

Положення дисертації використані автором при читанні курсу лекцій на історичному факультеті Харківського держуніверситету, а також на курсах підвищення кваліфікації учителів. Досвід вивчення співіснування державної, кооперативної і приватної торгівлі 20-х-початку 30-х рр. може бути корисним в наш час, коли республіка здійснює перші кроки до ринкової економіки і відбувається складний процес роздержавлення майна в тому числі і в сфері торгівлі.

¹ Статистика Полтавщини в нових її межах.-Полтава, 1929; Статистика Криворіжжя.- Кривий Ріг, 1928; Статистично-економічний довідник Київщини.- К., 1927-28 та інші.

В плані реалізації своїх наукових досліджень дисертантом надруковані: монографія "Становлення та розвиток торгівлі в Україні в 1921-1932 рр." /рос.мовою/, статті в Республіканському науковому міжвузівському збірнику "Питання історії СРСР" /тепер - "Український історичний збірник"/, "Віснику Харківського університету", журналі "Деловая жизнь" та інших виданнях.

Монографія зацікавила науковців і дістала схвальний відгук в пресі, про що свідчать рецензії в "Українському історичному журналі"/1993, № 10/, журналах "Деловая жизнь" /Харків, 1993, № 2/, "Бизнес-інформ" /Харків, 1993, № 33/, газеті журналу "Тернопіль" - "Русалка Дністрова" /Тернопіль, 1992, 5 грудня/.

П. СТРУКТУРА І КОРОТКИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається з вступу, шести розділів, висновків і додатків /таблиць, списку джерел та літератури/.

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, вказується на об'єкт дослідження, його хронологічні і територіальні рамки, аналізуються історіографія і джерела, визначається мета і завдання роботи, її наукова новизна та практичне значення, формулюються основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі "Перехід до непу та перші заходи в розвитку товарообігу в Україні" надається загальна характеристика зміни економічного курсу після закінчення громадянської війни та висвітлюються організаційні заходи з налагодження товарообігу в республіці в перші роки непу.

Автор наголошує, що правляча партія, яка в своїх уявленнях про економіку майбутнього соціалістичного суспільства успадкувала положення Маркса про безгрошове господарство, відсутність торгівлі і про прямиї продуктообмін між промисловістю та сільським господарством, вимушена була змінити свій попередній економічний курс через його повний крах. "Весняний" план непу /1921 року/, оголосивши перехід від розкладки до податку, визнавав основним важелем непу товарообмін. Тобто, мова про торгівлю ще не йшла, що переконує нас у тому, що від утопії більшовики ще не відійшли.

Але і така зміна методів господарювання, оголошена в Москві на X з'їзді партії, була зустрінута в Україні її партійним керівництвом без усякого ентузіазму. Зокрема, секретар ЦК КП/б/У Д.Лебідь підкреслював, що не можна механічно перенести новий курс

в цілому, а тому Радянська влада в Україні продовжує за допомогою системи розкладки заготовляти хліб на місцях. Обов'язки члена партії він вбачав у попередженні робочих від занадтого захоплення перспективами продподатку. Другий керівник діяч КП/б/У С.Косіор з жалем зазначав, що "розкладка потрапила у немилість". Це вказує на силу втілення в партії ідей воєнного комунізму, і що не був прийнятий при великому опорі в партії. Ця обставина зіграла свою згубну роль, коли вже не стане ініціатора переходу до непу.

Уже в кінці червня 1921 р. пленум Харківського губвиконкому наголосив, що товарообмінний фонд, переданий кооперації, невеликий, товарів небагато, асортимент їх незначний, та і якість товарів погана. Це були "перші дзвоники" про невдачу товарообмінних операцій.

Товарообміном намагалися займатись також різні установи і приватні особи. Необхідність звернення до товарообміну викликала перш за все обмеження вільної торгівлі рамками місцевого обігу. Організацією товарообміну між державою і селянським господарством передбачалося перешкодити розвитку приватного капіталу. До того ж товарообмін обумовлювався і малим розміром державних товарних фондів. Їх потрібно було використати найбільш ефективно, щоб одержати в обмін необхідні державі продукти і сировину. Але оскільки асортимент товарів у кооперативах був досить обмежений, селянство віддавало перевагу продавати продукцію на ринку і там же купувати.

В роботі аналізуються організаційні заходи щодо налагодження товарообігу в республіці, які охопили в основному 1922 і 1923 роки, коли було вирішено питання про створення органу, котрий регулював розвиток внутрішньої торгівлі /Комвнуторг/ і організований Наркомат фінансів, покликаний карбованцем контролювати цей розвиток і насамперед - приватну торгівлю. Це були роки і початка зникнення /по номенклатурі/ податкової анархії.

У другому розділі - "Державна торгівля" - досліджується організація державою оптової торгівлі, роль ярмарків та товарних бірж в організації товарообігу, державна роздрібна торгівля.

Промислові товари надходили або в оптові торговельні відділи трестів, або у синдикати, які були в усіх основних галузях промисловості. Синдикати - це торговельні об'єднання державних трестів. Потім товари надходили у другу оптову ланку - відді-

лення синдикатів, або у Вукоопспілку. Звідси товар йшов у місцеві відділення цих організацій, а деяка його частина - у приватну торгівлю.

Зв'язок синдикатів і кооперації відбувався переважно шляхом генеральних договорів. Автор підкреслює, що перші такі договори з зобов'язанням однієї сторони відпускати товар у визначеній кількості, асортименту, якості, ціні, а другий - вибирати його, були укладені вже в 1922-23 р., хоча відповідна постанова ЦК ВКП/б/ була прийнята лише в червні 1925 р. В літературі твердиться, що генеральні договори почали застосовуватися з 1926 р.

Організація оптової торгівлі пов'язана насамперед з діяльністю Всеукраїнського акціонерного товариства торгівлі /ВАКТТ/ і товариства "Сприяння" /торговельно-промислового благодійного товариства/. Але паралельне існування двох торгів неминуче призвело до взаємної конкуренції, що використовував у власних цілях приватник, кредитуючись у двох організаціях. В 1928 р. "Сприяння" було об'єднано з ВАКТТ. Якщо спочатку діяльності ВАКТТ і "Сприяння" в 1923-24р. частка приватної торгівлі в опті становила 14,7 %, то в 1928-29р. вона впала до 1 %, тобто практично закінчився процес усупільнення оптової торгівлі.

В роботі досить докладно висвітлюється роль ярмарків в організації товарообігу. В 1923 р. були відновлені великі українські ярмарки - Харківський Хрещенський, Київський Контрактовий. Відтворювалися і численні місцеві ярмарки. Так, в 1924 р. на Полтавщині нараховувалось 1191 ярмарків, які відбувалися в 327 населених пунктах, а на Харківщині - 800. На початок 1929 р. в Україні їх було 15202 в 1490 населених пунктах. Тут слід зазначити зв'язок ярмаркового торгу з густотою населення: найбільш населені райони відрізнялися і більшою кількістю ярмарків. В Правобережжі в той рік було 9320 ярмарків, а в Степу - 2341.

Роздрібні місцеві ярмарки і базари мали чимало схожого, але останні були постійно діючими, як специфічний різновид стаціонарної торгівлі. В 1927-28р. міське населення України на 2/3 своїх потреб в молочних продуктах, овочах і фруктах постачалося на базарах.

Прискорена індустріалізація /за рахунок розорення селянських господарств/ важко відбилася на забезпеченні населення продуктами харчування. Не зумівши забезпечити картковою системою усіх громадян, держава вимушена була піти на відкриття в 1932 р. ба-

зарів, ліквідованих в 1928 р. з переходом до методів "воєнного комунізму". В 1933 р. Й. Сталін дає своє пояснення "радянської торгівлі" - вона включала кооперативну, державну і колгоспну /базарну/ торгівлю.

Неп відродив і товарні біржі як форми державного регулювання і контролю за приватником. Але майже уся робота бірж звелася до обліку обігів і котирування товарів. Котирування у класичному варіанті - реєстрація біржових цін з подальшою їх публікацією. Мав місце тиск органів Наркомвнуторгу на котирувальні комісії з метою відображення в котируванні лімітних цін, які, як правило, були нижче реальних. В цьому виявилася спроба накинути вузду на ринок. Посилення централізованого планування товарообігу і відсутність "нерозписаних", тобто вільних товарів, зробили непотрібними товарні біржі, які були закриті в 1930 р.

Державний роздріб був додатковим фактором, який повинен був допомогти кооперації в її становленні і боротьбі з приватною торгівлею за покупця. Одним із конкретних проявів, коли державна торгівля "шукала себе" в роздрібі, була діяльність Всеукраїнського пайового товариства роздрібною торгівлі "Дарьок", яка переконує нас у тому, що державна роздрібна торгівля вступала і в конкуренцію з кооперативною торгівлею, послабляючи, тим самим, позиції усуспільненої торгівлі в боротьбі з приватником. Автор детально аналізує державну роздрібну торгівлю, яка в умовах згорання непу, коли змінилася і роль кооперації, одержує досить інтенсивний розвиток, що виявилось в зростанні торговельної мережі і обігів. В роботі підкреслюється, що державна торгівля була залучена і до реалізації курсу правлячої партії на колективізацію сільського господарства, коли вона відмовляла в продажу не тільки дефіцитних, а й необхідніших товарів і продуктів селянам, які не бажали "добровільно" вступати в колгоспи.

У третьому розділі - "Кооперативна торгівля" - висвітлюється відтворення споживчої кооперації, визначається роль і місце кооперативної торгівлі в системі товарообігу республіці.

На початку 1924 р. ЦСУ УРСР обстежило стан торгівлі в районах республіки. Виявилось, що більше 11 % районів не мали на своїй території жодного кооперативного торговельного закладу. Найбільше таких районів було в Харківській губернії /21 % їх кількості/. А в 13,4 % районів України було тільки 1-2 кооперативних торго-

вельних закладів, Звідси -і ті завдання, що повстали в справі розвитку кооперативної торгівлі. Але як не було узгодженої роботи підприємств кооперативної торгівлі з державною торгівлею на початку 20-х рр., так не було її і на початку 30-х рр. Навіть в кінці непу було досить багато населених пунктів, де не було ні кооперативних, ні державних закладів торгівлі. Так, в 1927-28р. в ІО4І селі республіки /9 % їх загальної кількості/ були тільки приватні торговельні підприємства, а в 6536 селах /55,5 %/ були одночасно і кооперативні, і державні підприємства торгівлі. Простежується зменшення кількості сіл, де усупільнений сектор конкурував з приватником: з 5346 сіл в 1925р. до 4190 - в 1927-28р.

Секція соціальної статистики і праці Держплану провела обстеження бюджетів листопада за 1925-1929 рр. в придбанні товарів родинами робітників, службовців і селян. На протязі цього періоду відмічається збільшення частки кооперативної торгівлі в придбанні родинами трудящих товарів: у робітників з 41,6% до 72,3%, у службовців - з 39 % до 63,3 %, у селян - з 72,7 % до 76,4 %. Таке збільшення ролі кооперативної торгівлі в купівлях відбувалося на фоні загального збільшення частки роздрібною кооперативної мережі за такий же період з 18,9 % до 42,2 % і різкого зменшення як загальної кількості /майже вдвічі/, так і питомої ваги приватних торговельних підприємств. Якщо б таке зростання ролі кооперативної торгівлі відбувалося в умовах більш-менш постійної кількості підприємств різних видів торгівлі, і родина трудящого віддавала перевагу в звертанні до крамниць, які належали або державі, або кооперації, або приватнику, а звертатися до цієї крамниці його спонукала більш допустима ціна, кращий асортимент товарів, краще обслуговування тощо, тоді б мова йшла про безумовне зростання авторитету даного виду торгівлі. В даній же ситуації ми лише зазначимо відносне збільшення питомої ваги кооперативної торгівлі.

В роботі автор підкреслює, що розвиток кооперативної торгівлі не був прямим поступальним рухом. Вона випробувала на собі і період безмежного кредитування з боку державної промисловості, і більш стримане ставлення, викликане нестачею коштів для розвитку промисловості, і режим "найбільшого сприяння", і нову для себе ситуацію, пов'язану із згортанням непу, що викликала труднощі в організації торгівлі, насамперед, в одержанні торгівлею

промислових і сільськогосподарських товарів.

В четвертому розділі "Приватна торгівля в Україні" аналізується діяльність приватника в торгівлі з часу офіційного дозволу до остаточного його витискування зі сфери товарообігу.

Правляча партія передбачала в умовах переходу до непу використання приватного капіталу в промисловості і торгівлі, одночасно визначаючи принципи його допущення, підкреслюючи, що завданням Радянської держави є не допущення повної свободи приватної торгівлі, а тільки тимчасове залучення приватника для налагодження товарообігу. Навесні 1923 р., як зафіксував Всесоюзний торговельний перепис, питома вага приватної роздрібною торгівлі республіки була досить високою - 93,1 % від загальної кількості роздрібних торговельних підприємств, в той же час в оптовій торгівлі приватник володів лише 72 закладами, що складало 18,9 % їх кількості. Наводиться матеріал, який свідчить, що більшість приватних торговців України /55 %/ були торговцями і в дореволюційний час. Із приватників, для яких торговельна діяльність стала новою професією, найбільша кількість знаходилася в Донецькій /74,4 %/ і Харківській губерніях /71,3 %/, а найменша - у Волинській /28,3 %/.

Лише 4,7 % приватних торговельних закладів використовували найману працю. Приватна торгівля початку непу відрізнялася від дореволюційної не тільки меншою чисельністю своїх підприємств, але і своїм якісним складом. Якщо в дореволюційний час майже 2/3 приватних підприємств повітів були осілими, крамничого типу і лише одна третина припадала на частку яткової, розвізної і розносної торгівлі, то теперішня приватна торгівля майже на 3/4 складалася із яток і лише 1/4 вела осілу торгівлю з крамниць. Дріб'язковий і, здебільшого, пересувний характер такої торгівлі пояснювався розпорошеністю приватно-торговельного капіталу, браком коштів для більш значної торгівлі. Не меншу роль тут відіграло бажання якомога вдало уникнути податків. Вид торгівлі обирався приватником такий, який не вимагав великих витрат, а крам - легко реалізувався.

Незважаючи на таку, здавалося, всеохоплюючу дію приватної торгівлі, в 1/10 частки районів України зовсім не було приватних торговельних закладів. Найбільша кількість таких районів була в Харківській /22 % її районів не мали на своїй території приват-

них крамниць/ і Донецькій /27 %/ губерніях.

На товарних біржах приватна торгівля виступала в особі продавця, головним чином, на сільськогосподарському ринку /сировини і продукти харчування/ і бакалійному, де її обіг становив у 1923-24 р. 65 % усіх продаж приватником, до 40% їх купівель. На всіх інших ринках, особливо ринку промтоварів, приватники, як продавці, суттєвої ролі не відігравали. Там він виступав перш за все як покупець, особливо промтоварів /текстиль, метал, бакалії. Статистичний матеріал, використаний автором, доводить, що найбільша кількість приватних торговельних закладів навіть напередодні згорання небу була в торгівлі м'ясом, худобою, рибою - 92 % усіх підприємств даної галузі торгівлі в 1926-27 р. і 21 % усіх приватних торговельних підприємств; в бакалійній торгівлі - 85 % усіх підприємств цієї галузі торгівлі і 21 % усіх приватних торговельних закладів України.

Такий потяг до певних галузей торгівлі пояснювався швидкістю обігів капіталу /особливо на продуктовому ринку і бакалії/. Так, кількість обігів капіталу в приватній торгівлі продуктами досягала до 20 за рік, бакалією - до 16, текстилем - до 14, в той час як в торгівлі металом - до 10.

Держава шукала методи регулювання приватного капіталу - шляхом його акціонування, заохочуючи створення товариств "Роздрібник", які проводили купівлю конкретного дефіцитного товару для подальшого його розподілу між членами товариств. Але в умовах товарного дефіциту вони були приречені на невдачу. В 1927-28 р. в країні діяло 81 подібне товариство, в т.ч. в УРСР - 6.

В спробах регулювання звертали ся і до такого засобу, як індивідуальне закріплення окремих торговців до конкретних державних торгуючих організацій, коли на обумовлену договором суму на протязі якогось терміну видавався приватнику товар. Ця система давала позитивні результати. "Прикріплення" знаходився під пильним наглядом своїх конкурентів, які старанно доносили про усякі відхилення в його торговельній діяльності.

В приватних торговельних закладах процвітало і компаньйонство: біля 40% приватних роздрібних підприємств мали колективних власників. Причини, які штовхали приватників до об'єднання в групи по 2-3 і більше осіб /до 10-12/, це перш за все брак коштів, прагнення уникнути наймання робочої сили і зменшити тягар

обкладання прибутковим податком. Поширені були і нелегальні форми компанйонства, коли торговці з метою своєрідної "страховки" вкладали свої кошти не в одне, а в 2-3 підприємства.

Політичне вирішення питання про долю приватного капіталу доводить, що він був скоріше скасований, аніж економічно розтрощений. Партійні документи з 1928 р. вже не використовують термін "приватний торговець", а лише - "приватник-спекулянт", звинувачуючи його в шкідництві справі постачання харчів робітникам.

В п'ятому розділі - "Методи державного регулювання торгівлі" - аналізуються кредитна, податкова і цінова політика, стан обліку і статистики в торгівлі.

Кредити /розміри і умови надання/ відігравали велику роль в розвитку торгівлі. Слід підкреслити, що кредитна політика держави на протязі періоду, що досліджується, була непостійною і по відношенню до конкретного виду торгівлі, і по відношенню до даного її виду. Наочно це видно по відношенню до кооперативної і приватної торгівлі. Пільговий кредит "розбещить" кооперацію, в ній буде весь час падати частка власних коштів і зростати, відповідно, частка позичених, залучених. Якщо в 1928 р. в споживчій кооперації торговельний капітал включав 25 % власних коштів, то в 1932 р. їх залишилося тільки 15 %. Пропорція використання власних і позикових коштів була найбільш ефективною у приватників: на кожний карбованець власного капіталу залучалося 60-70 коп. позикових, державна і кооперативна торгівля мали на кожний свій карбованець 4-5 крб. позикових.

Сума, яку вкладавав приватник у торгівлю, була різною в залежності від її типу. Так, на жовтень 1926 р. по середньому балансу вона становила для малих роздрібних підприємств - 400 крб. і тільки для великого роздрібу вона збільшувалася до 12 тис. і 20 тис. крб. - для опту. Частина власних коштів, вкладених в приватну торгівлю, становила: в роздрібній торгівлі - від 73 % до 94 %, в опті - 54 %. Ці кошти в значній мірі були направлені в обіг. Частка їх, яка вкладалася в нерухомі засоби, складала для роздрібною торгівлі 8-17 %, для оптової - 2 %.

Приватний торговець кредитувався в Держбанку і Товариствах взаємного кредиту. Але коли приватник мав там кредит, фінінспекція могла встановити його дійсний обіг, чого прагнув уникнути приватний торговець. Тому багато з них державному легальному

кредиту віддавали перевагу нелегальному. Відсутність кредиту /грошима і товарами/ стане однією з причин згорання приватної торгівлі.

Податки - один з головних джерел надходження коштів в державний бюджет. В даному випадку вони розглядались державою ще і як один з ефективних важелів, а точніше - клапанів по регулюванню перш за все приватного капіталу. Вже восени 1922 р. матеріали Наркомату фінансів РСФРР свідчать про податкове свавілля в Україні. Нараховувалося до 48 податків, які були запроваджені місцевими органами влади/ вони виправдовували це відсутністю коштів і необхідністю давати платню членам виконкомів/.

Така політика влади вела до скорочення кількості приватних торговельних підприємств. Уже в 1923 р. голова РНК УРСР В.Я.Чубар доручив Комвнторгу республіки з'ясувати причини скорочення числа торговельних і промислових підприємств. Комвнторг з'ясував, що скорочення спостерігалось по всій Україні. Головною причиною цього явища вказувалося високе обкладання всілякими податками. Діюче законодавство надавало право органам фіску встановлювати суму обігу оподаткованого торговельного підприємства не тільки за дійсно існуючими даними /торговельним книгам, рахункам та іншим документам/, але і за "передбаченням", тобто на розсуд фінінспектури і податкових комісій. Слід відзначити, що це право фінансовими органами застосовувалося дуже широко, бо вони безпосередньо були зацікавлені в найбільшому нарахуванні податків, оскільки з зібраних сум одержували особливу винагороду у вигляді відсоткових відрахувань.

Скорочення приватних закладів призвело до утворення "торговельних пустель", а це різко погіршало постачання населення. Тому в II півріччі 1924-25 р. держава декларувала т.з. нову торговельну політику, яка передбачала залучення приватника в товарообіг і, поряд з іншими заходами, пом'якшення податкової практики.

Проте, ця податкова "амністія" продовжувалася недовго. З 1926 року, в пошуках коштів для здійснення індустріалізації, держава посилює податковий прес на приватника, не знижуючи вже його до повного витискування приватника з товарообігу.

Опитування, яке проводив Наркомат фінансів УРСР серед власників 254 закритих в 1927-28 р. торговельних закладів, про причини закриття, отримало такі відповіді: на першому місці - "придушен-

на" податками; на другому - неможливість дістати товари; на третьому - конкуренція кооперації і на четвертому - обмаль капіталу. Тобто головні причини закриття приватних торговельних підприємств повністю залежали тільки від політики держави щодо приватної торгівлі, це - податки і кредити.

Завдання регулювання цін органічно витікало з комплексу принципів непу. В 1923 р. при ЦК КП/б/У була створена комісія по вивченню руху цін. В радянській державі цінова політика підкорялась т.з. великій політиці. Так, щоб стимулювати швидше зростання членів споживкооперації, за рішенням Оргбюро ЦК КП/б/У встановлювалися дві ціни: для пайовиків і для непайовиків кооперації.

Треба враховувати і те, що ціна на одноіменний товар у місті і сільській місцевості була неоднаковою. Якщо в 1929р. сільські ціни лише на 5,7 % перевищували міські, що пояснювалося більшими торговельно-транспортними витратами сільської торгівлі, то в 1931 р. цей розрив збільшився на 41 %, причому розрив у цінах на промтовари широкого вжитку складав навіть 59 %. Це не можна було виправдувати тільки транспортними витратами. Такова цінова політика була одним із складових елементів пограбування селян державою.

На впроваджену політику масової колективізації досить оперативно відреагувала торгівля і її політика цін. Селяни мали право купити товар тільки при умові здачі хліба державі. Ті з них, хто збував хліб на ринку, не мали права купувати навіть товари першої необхідності /сінь, гас, сірники тощо/. Але і ті з можливих селян, хто здавав свій хліб державі, купували товари за цінами на 15 % вище звичайних. Це була практика здійснення т.з. принципу класового підходу в торгівлі, котра повністю відповідала політичній лінії правлячої партії.

Рух цін свідчить, що до 1924 р. ціни в приватній торгівлі не перевищували державно-кооперативні. І в 1924-1926 рр. ціни в приватній торгівлі на сезонні товари /овочі, фрукти/ виявилися нижчі, ніж в усупільненій. Це було пов'язано з тим, що приватник, незважаючи на великі податки, умів укласти свої торговельні витрати в значно меншій відсоток, ніж усупільнена торгівля.

В умовах згорання непу і гострого товарного дефіциту державна і кооперативна торгівля запровадили комерційні ціни. Якщо

перед цим на верхівки піраміди цін "сиділи" ціни приватника, якого звинувачували в пограбуванні споживача, то тепер подібне пограбування здійснювалося вже державою.

З відновленням торгівлі постало питання про налагодження обліку і звітності, щоб покращити знання процесів, які в ній відбувалися. Тут пішли по кількісному нарощуванню різних форм звітності і обліку, сподіваючись, що це дасть необхідну якість. На протязі усього періоду існування радянської економіки вона страждала від зайвої кількості всіляких форм звітності і недостатньої якості одержуваної статистичної інформації. Один кооперативний статистик в 1924 р. підрахував, що йому на протязі місяця потрібно дати відповіді на 3856 питань, а були ще й питання для відповіді за декадами, кварталами тощо. Кампанії по скороченню і уніфікації форм звітності торговельних організацій так і не призвели до очікуваних результатів.

У шостому розділі - "Соціальні питання розвитку торгівлі" - аналізується забезпеченість торгівлі кадрами, прояви девіантної поведінки, якість обслуговування в різних видах торгівлі та організація торговельної справи.

Широке розгортання державної і особливо кооперативної торгівлі обумовило потребу в підготовлених фахівцях торговельної справи. Мережа учбових закладів, які готували таких фахівців, була представлена різними курсами, школами, технікумами і інститутами.

В дисертації наводиться фактичний матеріал, який свідчить про погану підготовку в цих учбових закладах, що відбивалося на якості фахівців, коли біля третини слухачів, які закінчили відповідні курси в 1932 р., наприклад, нездатні були працювати самостійно. Використання тих, хто закінчив такі курси, також було незадовільно, коли більше 20% їх не йшли потім в торгівлю.

Матеріали Всесоюзного перепису, який пройшов в Україні восени 1932 р., дають можливість визначити обличчя працівника торгівлі, зокрема, його освітній рівень, а, значить, в якійсь мірі, і ефективність існуючої системи підготовки кадрів, а також інші якісні характеристики. Зокрема, серед працівників держторгівлі не мали ніякої освіти майже 25%, а середню освіту мали лише 6,5%. У кооперативній торгівлі не мали ніякої освіти 13,2%, а середня освіта була в 3,4% її працівників.

Такий низький освітній рівень працівників торгівлі ставив ду-

же гостро питання про посилену підготовку кадрів для торгівлі, бо таке становище негативно позначилося на якості обслуговування споживача. Слід зазначити, що з огляду на велику текучість кадрів у торгівлі, до 80 % працівників торгівлі України в 1932 році не мали ніякої фахової підготовки.

Як показала практика усупільненої торгівлі в Україні в 20-х - на початку 30-х років, справжнім лихом та постійним супутником її стали розкрадання та інші зловживання. До речі, більшість розтратників в споживчій кооперації відносилася до незаможних верств села, бо саме з них /згідно партійним вказівкам/ "рекрутувалися" керівні кадри споживчої кооперації, а тому судові постанови про сплату суми розтрати залишалися без наслідків. Цікаво, що напередодні чергової річниць жовтневої революції спостерігалось посилення розтрат, бо розтратники передбачали амністію. Слід додати і те, що на розтрату в кооперативі не дивилися як на крадіжку, а скоріш як на спритну аферу, або вигідну комерційну операцію. В 1932 р. в споживкооперації республіки було виявлено 35788 випадків розтрат на суму 22440 тис.крб., що складало 0,8 % до обігу по продажу. В суд були передані тільки 4333 випадки розтрат на суму 3723 тис.крб.

Нестачі і розкрадання були і в державній торгівлі України. Наприклад, в 1925 р. по "Ларку" вони становили 2,6 млн.крб., було заведено 667 судових справ, а кількість обвинувачених досягла 1051 чоловіка - 30 % всіх торгових працівників "Ларка".

Але адміністративні заходи не позбавили торгівлю від зловживань. Не спрацювала і спроба застосування економічних стимулів з метою запобігання крадіжок, бо очікуваний прибуток від крадіжок був набагато більшим можливої премії за чесну торгівлю. Це виявилось спонукальним мотивом для злочинів в торгівлі.

Постійною проблемою усупільненої торгівлі була і проблема якості обслуговування. Приймалися численні рішення про покращення обслуговування, запроваджувалися різні заходи, р т.ч. і т.з. соціалістичне змагання, але зрушення до кращого в цій справі були такими, що на загальному фоні поганої організації торгівлі їх майже не було видно. Таке становище набуло великої гостроти, що в 1931 р. нарком РСІ УРСР В.Затонський зазначив, що "крамниці наші брудні, а черги і торгівля поняття тотожні".

З другої половини 20-х рр. стали приділяти увагу питанням

раціоналізації в торгівлі як дійового засобу покращення її роботи. Ставалося питання про максимальну розфасовку розважних товарів, що значно скорочувало час споживачу. Вже тоді висловлювалася надія, що найближчі роки пройдуть під знаком втілення в торговельну техніку автоматів.

Слід зауважити, що були досвідно-показові крамниці, які застосовували подібну торговельну техніку. Але це, на жаль, не набуло розповсюдження. Висновок тут може бути один: держава практично не приділяла належної уваги раціоналізації техніки роздрібно́ї торгівлі, щоб досвід кращих магазинів став обов'язковим правилом торгівлі всіх магазинів.

У висновках підбиті підсумки дослідження і сформульовані загальні рекомендації:

1. Приступаючи до здійснення нової економічної політики, її творці вбачали шлях до своєї мети /соціалізму/ через організацію натурального товарообміну між державною промисловістю та сільським господарством. Лише невдача такого господарювання привела до зміни поглядів на торгівлю як органічну частину капіталістичної економіки.

2. Основна увага приділялася державою кооперативній торгівлі в силу значущості місця і ролі, які вона повинна була займати у соціалістичному суспільстві "цивілізованих кооператорів". За державною торгівлею залишалася оптова торгівля. Державна роздрібно́я торгівля повинна була відігравати допоміжну роль в ім'я всебічного розвитку кооперативної торгівлі, обслуговуючи потреби населення там, де кооперація була розвинута слабо, або зовсім не було. З кінця непу кооперативна торгівля перетворюється все більш в різновид державної торгівлі, яка з того часу стає пріоритетною в державній торговельній політиці.

3. Регулювання державою приватної торгівлі було далеко не послідовним, що особливо виявилось в податковій та кредитній практиці державних органів щодо приватника, яка і призведе, врешті-решт, до його зникнення. Усуспільнена торгівля, ставши монополістом, могла вже не оглядатися на свого колишнього конкурента в боротьбі за покупця і не поспішати з покращенням організації торговельної справи, якості обслуговування і т.ін.

4. Згорання непу важко позначилося на наступному політичному, економічному і духовному розвитку нашого суспільства. Не маю-

чи достатніх стимулів у своєму удосконаленні, відсутність здорової конкуренції у радянській торгівлі, призведе до того, що багато її "дитячих хвороб" виявилися "законсервованими" і благополучно дійшли до сьогоднішнього дня: погана організація торговельної справи, низька культура обслуговування, черги тощо.

5. Аналіз торговельної політики Радянської влади в 20-х роках переконливо свідчить, що задум непу в принципі не вдався, оскільки непу, як системи, фактично не було. Практично, уже з 1923 року партійна і державна влада почала "душити" неп. Приватника "душили" у місті і селі, на нього була спрямована вся радянська пропаганда, в суспільній свідомості посилено формувалася негативний образ непмана як класового ворога.

6. Ознайомлення з досвідом розвитку торгівлі республіки у 20-х - початку 30-х рр., коли співіснували три її види /державний, кооперативний, приватний/, які змушені були боротися за покупця, дозволяє зробити деякі рекомендації. Вони, можна сказати, самі по собі напрашуються у наших сучасних умовах, коли з лютого 1992 р. в Україні вступив в дію Наказ про комерціалізацію торгівлі і громадського харчування. Приватизація власності повинна трохи випереджати перехід до вільного ціноутворення і до відмови від державного розподілу фондів, оскільки покликана сформувати конкурентне середовище і на перших етапах переходу до ринку самортизувати зростання цін шляхом збільшення джерел товарного пропонування, а потім забезпечити їх стабілізацію.

Провідну роль у формуванні споживчого ринку відіграє торгівля, яка повинна не тільки чутливо реагувати на запити споживачів, але і передавати цей імпульс виробникам товарів. Тому гаяння часу з приватизацією і монополізацією торгівлі неминуче відіб'ється на реальному просуванні до ринкової економіки.

Необхідно покинути ідеологізоване ставлення до приватної торгівлі, яка поряд з колективною формою власності є однією з основних форм торговельної діяльності. Це показує і досвід країн з розвинутим соціальним ринковим господарством. В 1990 р. в ФРН частка приватних фірм у товарообігу складала 39 %, а фірм, заснованих на колективній формі власності - 61 %.

Проблема приватизації торгівлі тісно пов'язана з її монополізацією. Ринку можуть бути притаманні тільки конкурентні монополізовані структури. Конкуренція - важлива умова для здійс-

снення споживчого руху. Споживачі повинні мати гарантії, що продукція, яка виробляється, відповідає своєму призначенню, вони повинні мати право повертати браковану продукцію і можливість користуватися прийнятими в світі стандартами охорони здоров'я та безпеки товарів, і право учинити позов від імені товариства споживачів і звертатися до суду. Повинно діяти правило: все, що шкодить людям, але продається на ринку, повинно неодмінно викриватися. Приховування таких даних повинно підлягати під дію закону про свободу інформації. Причина одвічного дефіциту, який супроводжує усе життя нашого покупця, і в тому, що немає конкуренції і системи зворотнього зв'язку: споживачі не мають можливості наказувати виробників за неякісний товар. А мірилом успіху економіки повинні вважатися достаток, заможність і захищеність споживача.

Основний зміст дисертації викладений у таких публікаціях автора:

1. Становлення і розвиток торгівлі в Україні в 1921-1932 рр. -Харків: Основа, 1992. - 10,5 друк.арк. /рос.мовою/.
2. Використання ярмарків для налагодження товарообігу України в перші роки непу// Вісн.Харків.ун-ту.-Харків, 1986.-№ 296.- 0,5 друк.арк. /рос.мовою/.
3. Використання приватного капіталу в налагодженні товарообігу в Україні на початку непу //Вісн.Харків.ун-ту.-Харків, 1987.- № 302.- 0,5 друк.арк. /рос.мовою/.
4. Розвиток кооперативної торгівлі в Україні в перші роки непу// Вісн.Харків.ун-ту.-Харків, 1988.-№ 316.-0,5 друк.арк. /рос.мовою/.
5. Розвиток кооперативної торгівлі в Україні в 1926-1932 рр. //Питання історії СРСР.-Харків, 1989.-№ 34.- 0,5 друк.арк. /рос. мовою/.
6. Податкова державна практика в відношенні приватної торгівлі України в 20-х роках// Питання історії СРСР.- Харків, 1991.- № 36.- 0,5 друк.арк.
7. Якість обслуговування в приватній і усусільненій торгівлі України в 20-х роках// Вісн.Харків.ун-ту.- Харків, 1992.- № 362.- 0,5 друк.арк./рос.мовою/.
8. Соціально-гігієнічні умови праці в торговельних підприємствах України на початку непу: Тези доповідей і виступів конференції Харківського медичного інституту.-Харків, 1992.- 0,3

друк, арк. /рос. мовою/.

9. Всеукраїнський торговельний музей // Історія та археологія Слобідської України: Тези доповідей та повідомлень Всеукр. конференції, присвяченій 90-й річниці ХП Археологічного з'їзду. - Харків, 1992. - 0,2 друк. арк. /рос. мовою/.

10. Реклама в торгівлі в роки непу і сьогодні // Ділове життя. - Харків, 1992. - № II. - 0,3 друк. арк. /рос. мовою/.

11. Молодь у торгівлі України // Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант: Тези доповідей науково-практичної конференції. - Харків, 1993. - 0,2 друк. арк.

12. Кооперативна торгівля на Півдні України /за матеріалами переписів 1923 і 1932 рр. // Міжнаціональні відносини на Півдні України: історія та сучасність: Всеукр. конференція. - Запоріжжя, 1993. - 0,2 друк. арк.

13. Державна торговельна політика в Україні в роки непу // Людина і політика: Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції. - Харків, 1993. - 0,2 друк. арк. /рос. мовою/.

14. Державна роздрібна торгівля України в роки непу // Укр. істор. збірник. - Харків, 1993. - № 37. - 0,5 друк. арк.

15. Торгівля в Україні в 1921-1932 рр. /історіографія проблеми // Вісн. Харків. ун-ту. - Харків, 1993. - № 374. - 0,5 друк. арк. /рос. мовою/.

16. До питання проблеми виживання населення України в роки непу // Філософія виживання в умовах посттоталітарної держави: Тези доповідей і виступів конференції Харківського медичного інституту. - Харків, 1993. - 0,2 друк. арк.

17. Крадіжки і розкрадання - прояв девіантної поведінки в торгівлі // Девіантна поведінка неповнолітніх і молоді: можливості впливу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Харків, 1994. - 0,3 друк. арк.

18. Політика цін в Україні в 20-х рр. - фактор впливу на життєвий рівень населення // Філософія виживання: Матеріали міжвузівської конференції, 25-26 вересня 1994 р. - Харків, 1994. - 0,3 друк. арк.

Лантух В.В. Торговля в Украине в 1921 - 1932 гг.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 - история Украины. Харьк. гос. ун-т. Харьков, 1995.

Защищается диссертация, основные положения которой изложены в 18 научных работах. Они содержат комплексную характеристику государственной, кооперативной и частной торговли в 20-х - начале 30-х годов. Показано, что параллельное существование этих трех видов торговли и их конкурентная борьба за покупателя было только во благо населению. Однако политическое решение вопроса о судьбе частной торговли, ее "удушение" налоговой и кредитной политикой государства, превратили обобщественную торговлю в монополиста, что отрицательно сказалось на потребителе. К началу 30-х годов изменилась и роль кооперативной торговли: из ведущего вида она стала разновидностью государственной торговли.

Lantukh V.V. Trade in Ukraine in 1921-1932.

The thesis for a doctor of historical sciences degree on speciality 07.00.02 - History of Ukraine. Kharkiv State University, Kharkiv, 1995.

The thesis, the principal propositions of which are stated in 18 scientific papers, is defended. They comprise a complex characteristic of State, co-operative and private trade in 1920-s - the beginning of 1930-s. It is shown that the co-existence of these three types of the trade and their competition for the customer were only for the benefit of the population. However, the political solution of the private trade's fate, its "suffocation" by the TAX and credit policy of the State, turned the socialized trade into monopolist, and that adversely affected the customer. The role of the co-operative trade had changed by the beginning of the 1930-s too: being the leading branch of the trade it turned into a part of the State trade.

Ключові слова: торгівля, неп, споживач.

008777

AB 32.084

AB 32.084